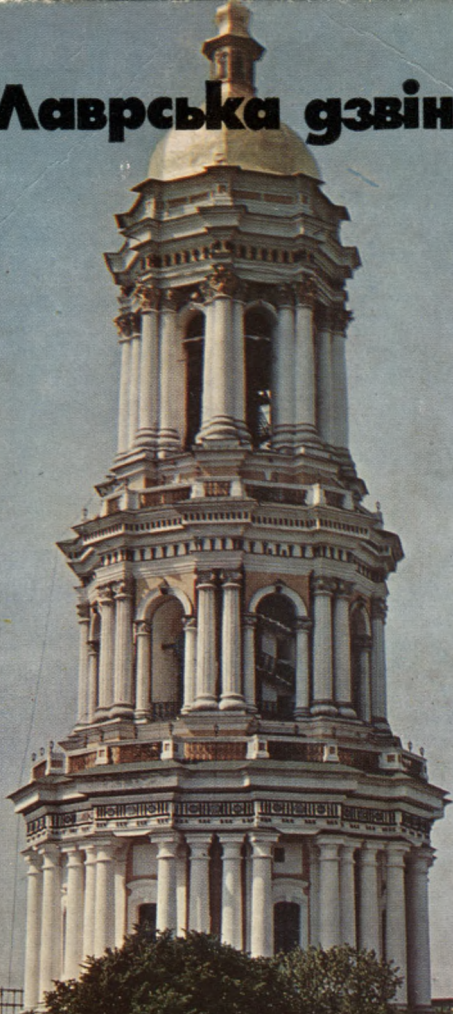

Лаврская колокольня
Lavra Bell Tower

Лаврська дзвіниця

Л. П. КОРЖ

Лаврська дзвіниця
Лаврская колокольня
Lavra Bell Tower

КИЇВ «БУДІВЕЛЬНИК» 1983

85.113(2Ук)1

К66

УДК 725. 944

Лаврская колокольня / Корж Л. П. — К. : Будівельник, 1983.—40 с., ил., 8 л. ил. — На укр., рус. и англ. языках.

В книге описываются история проектирования, строительства и особенности архитектуры одного из объектов Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника — лаврской колокольни — памятника архитектуры XVIII в.

Рассчитана на широкий круг читателей.

Ил. 18. Библиогр.: с. 39.

Рецензенты: канд. архитектуры С. К. Килессо, архит. М. М. Говденко

Редакция литературы по градостроительству и архитектуре
Зав. редакцией архит. Ю. И. С е д а к

К 4902020000—080
М203(04)—83 84.83

©Издательство «Будівельник», 1983

На високому правому березі Дніпра за десятки кілометрів від Києва видно стрункий силует Великої лаврської дзвіниці. Вона здіймається над спорудами Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника і об'єднує їх в оригінальний архітектурний комплекс.

Кожна епоха і кожен народ створювали свої, лише їм притаманні типи будівель і споруд, які були покликані до життя соціальним ладом суспільства.

У XV ст. на Україні набуває широкого розмаху будівництво монастирів, крупних архітектурних ансамблів. В цей період виробляється тип монастиря-фортеці, а дзвіниці-вежі, що зводять в ньому, використовують як спостережні пункти. З часом, коли оборонна роль монастирів поступово втрачається, дзвіниці перетворюються головним чином в архітектурну доміанту. Тому декоративному оздобленню їх надається велика увага, застосовується яскраве фарбування – бірюзове, синє, біле, жовте.

У київських ансамблях місце розташування дзвіниць не було канонічним. Часто вони були в'їздом, але, якщо умови не дозволяли, дзвіницю ставили в будь-якому іншому місці з міркувань композиційного характеру, що спостерігається в Києво-Печерській лаврі.

Місце розташування Великої дзвіниці в композиції складного комплексу будівель Києво-Печерської лаври тонко продумане. Вона панує в ансамблі і є висотною доміантою в ньому, урівноважуючи своєю вертикаллю групи монастирських будівель, що широко розкинулись довкола. Вдало поставлена дзвіниця по відношенню до рельєфу місцевості.

Цікава історія створення Великої дзвіниці. Задовго до спустошливої пожежі 1718 р., під час якої згоріла дерев'яна дзвіниця, в Києво-Печерській лаврі почали готуватися до будівництва кам'яної дзвіниці, заготовили камінь, цеглу, вапно. У 1707 р. приступили до будівництва. Московський «каменного строения художник» Д. В. Аксамитов встиг лише закласти фундамент і невдовзі помер. Знайти нового архітектора було важко, бо в цей час проводились великі будівельні роботи в Петербурзі, тому в іншому місті архітектор міг бути призначений лише за наказом царя.

Після пожежі 1718 р., коли питання про відбудову Києво-Печерської лаври постало особливо гостро, монастир звернувся до Петра I з проханням прислати архітектора. Після тривалого листування в серпні 1720 р. до лаври було направлено архітектора Федора Васильовича Васильєва, якому було запропоновано попередньо намалювати «абрис», щоб дзвіниця «имела в себе довольно высоту и широту, крепость и красоту».*

Васильєв був досить цікавою особою петровського часу. З 1703 р. він працював у Москві і вважався досвідченим будівельником серед таких архітекторів як І. Матвєєв, О. Старцев, Г. Устинов та І. Зарудний. У 1705 р. Васильєв був направлений до Петербургу. При цьому в листі до Р. Брюса Петро I пише: «изволь его употребить к какому-либо делу и от того же художества, что Иван Матвеев». Де одержав Васильєв теоретичну підготовку, невідомо, але він був кваліфікованим будівельником. І. Е. Грабар досить високо цінує Васильєва, називаючи його першим російським будівником Петербурга.

Прибувши до лаври, Васильєв запропонував кілька готових «зразків» дзвіниці різної вартості. Один з них, найвищої вартості, був затверджений духовним собором. В листопаді 1720 р. архітектор склав кошторис, але він не був затверджений монастирем і Васильєва стали звинувачувати у тому, що він «гораздо необы-

---

* ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 5, 1718—1723, арк. 17.

чайно и много по той смете показал и излишество припасов и высокую цену написал».*

Про справжню причину того, що кошторис не був затверджений, можна дізнатися із листа Васильєва до свого друга Макарова, в якому він розповідає про свої суперечності з київським губернатором Голіциним. З-за несправедливих звинувачень Васильєв на початку 1722 р. від'їжджає з лаври.

За описовим проектом Васильєва дзвіниця повинна була бути чотириярусною, в плані квадратною. Довжина кожної сторони квадрата становила 21,9 м. В першому ярусі доричного ордера повинна була розміщатися церква Петра і Павла. Другий поверх – іонічного, третій – корінфського і четвертий композитного ордерів призначались власне для дзвіниці. В бані передбачалося встановити годинник. Висота кожного ярусу становила 14,6 м, бані – 7,3 м, всієї споруди – 66 м.** Кошторисна вартість за описовим проектом Васильєва складала 31 952 карбованця.

Головна причина відмови монастиря від проекту Васильєва полягала в тому, що для будівництва дзвіниці не було грошей.

В грудні 1730 р. лавра знову звертається з проханням надіслати архітектора для будівництва дзвіниці.

В лютому 1731 р. з Москви до Києва був направлений архітектор Йоган Готфрід Шедель. Він народився в Пруссії в 1680 р. Найнятий на царську службу О. Меншиковим, він приїхав у червні 1713 р. в Росію як майстер палатної і кам'яної справи. Невдовзі, як і інших іноземців, його наділили російським іменем, дещо змінили прізвище і перетворили в Івана Івановича Шейдена. Шедель живе і працює в Росії і стає крупним архітектором.

У контракті, який лавра уклала з Шеделем, говорилося, що архітектор повинен збудувати в монастирі

---

* ЦДАДА, КПВ, 2-е від-ня, кн. 59, арк. 798.

** ЦДАДА, ф. 248, Сенат і його установи, оп. 29, спр. 1765, 1719–1721, арк. 299.

кам'яну дзвіницю «против данного в Москве образца... с резьбою или гладко или с прибавкою... токмо б оная колокольни добрым архитектурским мастерством состроена была крепко и твердо».*

Як видно з контракту, Шедель одержав у Москві «зразок» дзвіниці. Але «строить по чужому проекту в XVIII веке,— пише І. Е. Грабар,— означало не совсем то, что мы понимаем под этим выражением в наши дни: в те времена не слишком церемонились с чужими проектами и бывали случаи, когда автор не узнавал своего произведения, выстроенного другим зодчим».** Саме так вчинив Шедель.

Одержаний в Москві «зразок» дзвіниці він докорінно переробив і створив фактично нову споруду за своїм проектом. В цьому можна переконатися при порівнянні двох проектів дзвіниці — «зразка» і проекту Шеделя, надісланих у 1744 р. лаврою до Москви палацовому архітектору. Співставлення поверхових вимірів двох проектів, а також натурні обміри дзвіниці, які виконано під час реставраційних робіт у 1956—1961 рр., підтверджують, що вона будувалася за проектом Шеделя.

Закладання фундаменту дзвіниці було розпочато 25 травня 1731 р. Ось що говорить про це сам архітектор: «А за прибытием моим... начинал оной дзвонице фундамент делать... в том фундаменте зачатое мое дело хвалили, что фундамент добр и лучше одного сделать нельзя»*** Шедель не використовує фундамент, який було закладено в 1707 р. архітектором Д. В. Аксамитовим, а робить новий за своїм проектом.

Фундамент було виконано з гранітного тесаного каменю у формі дзвону. Закладали його по колу не суцільно, а з переривами і порожниною в середині

---

* ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 27, ч. 1, 1731—1759, арк. 10.

** Грабарь И. Э. История русского искусства.— М.: Изд. И. Кнебеля, 1915, т. 4, вып. 23, с. 97.

*** ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 27, ч. 1, 1731—1759, арк. 34.

для того, щоб «могла садитися она колокольня прямо как в середине, так и снаружва и впредь порче в фундаменте не будет».*

Фундамент було зроблено з восьми стоянів товщиною 8,52 м, поставлених на глибину 6,39 м, з виходом на поверхню на 72 см, що становило цоколь дзвіниці. Діаметр фундаменту 28,84 м, довжина обводу 90,72 м.

Стіни лаврської дзвіниці викладені із цегли на вапняному розчині. Цеглу поставляли заводи лаври, розташовані на р. Либідь. Залізо, алебастр, вапно привозили з Тули і Москви, мідь – із Сибіру.

За задумом Шеделя дзвіниця повинна була мати кам'яну баню з чотирма круглими вікнами (люкарнами) і закінчуватися шпилем. Згодом архітектор змінив кам'яну баню на залізну. Замість шпиля зроблені шия з банею і хрестом.

За контрактом, який лавра уклала з Й. Г. Шеделем, дзвіницю треба було збудувати за 3 роки. Але з вини монастиря, який погано виконував зобов'язання угоди, будівництво її затяглося на 14 років і 3 місяці. В численних скаргах на ім'я архімандрита Шедель постійно вказував на відсутність будівельних матеріалів і систематичну нестачу робочої сили. До того ж, починаючи з 1740 р., з боку лаври проти Шеделя порушується справа. Його звинувачують в неправильному закладанні фундаменту, «отчего колокольня осела и дала трещины», а також в тому, що він відійшов від первісного проекту.

Коли в кладці будівлі утворились тріщини і розриви металевих зв'язків, у монастиря виникли сумніви щодо надійності конструкцій будівлі. Щоб виправити виявлені дефекти, в 1742 р. комісія на чолі з капітаном мінної роти інженерного корпусу Печерської фортеці Цвінгером рекомендує до третього ярусу зробити контрфорси.

---

* ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 27, ч. 1, 1731–1759, арк. 49.

Наступна комісія, до якої входили видатні архітектори І. Мічурін, М. Земцов, Шумахер та інші, під час огляду дзвіниці 26 червня 1742 р. не знайшла ніяких нових змін, про що й повідомила архімандрита лаври.

Дослідження стану дзвіниці, проведені в 1951 р. В. Г. Леонтовичем, показали, що вона має крен від вертикалі в середньому близько $0,21^\circ$ (62 см) у напрямку з південного заходу на північний схід. Цей крен, як стверджував В. Г. Леонтович, відбувся внаслідок осадки фундаменту під час будівництва і в перший період по закінченні будівництва. Таке явище закономірне, тому що фундаменти з часом осідають і будь-яка вежа, хоч в незначній мірі, нахилиється.

Звинувачення, які були висунуті проти Й. Г. Шеделея, виявилися безпідставними і висувалися монастирем лише для того, щоб виправдати себе і приховати справжні причини затримки будівництва дзвіниці.

У відповіді духовного собору на одне із прохань Шеделея вказується дата завершення будівництва дзвіниці – 1 вересня 1745 р. Цю дату підтверджує ще один документ, в якому говориться про те, «в каком году сколько было каменщиков и почем им плачено при строительстве большой колокольни».* Найбільша кількість майстрів працювала в останні два роки: в 1744 р. – 48 чоловік та в 1745 р. – 44 чоловіки. Це були висококваліфіковані майстри.

І нарешті, в 1886 р., подаючи відомості в Москву про споруди монастиря, лавра пише: «Основана большая колокольня 1731 года мая 25 дня, а окончена в 1745 году по проекту, составленному архитектором Иоганном Готфридом Шейденом»**. Таким чином, дата закінчення будівництва дзвіниці, розміщена на фасаді, – 1744 р. – не відповідає дійсності можливо з-за затримки будівельних робіт.

Коли будівництво дзвіниці було закінчено, функції архітектора Й. Г. Шеделея за контрактом з лаврою

---

* ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 90, 1748, арк. 51–52.

** ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 2 (заг.), спр. 334, 1886–1901, арк. 83 (звор.).

було вичерпано. І тепер, побачивши споруду у всій її величі, монастир не міг не визнати таланту архітектора. І правий був Шедель, коли гордо заявив: «...сія дзвоница в Києво-Печерской лавре трудом моим зделана, коим образом той во всей Руси и в Европе другой необыщется... и по вечность оная дзвоница стоять будет».* Ось чому у грудні 1745 р. духовний собор лаври пропонує Шеделю лишитися монастирським архітектором. Він працював у лаврі до 1748 р. У цьому році Шедель подав прохання про своє звільнення. Останні роки життя Шедель провів на хуторі Деміївка під Києвом. Помер він 10 лютого 1752 р.

Велика лаврська дзвіниця являє собою восьмигранну в плані чотириярусну вежу, яка поступово звужується вгору, з позолоченою банею. Форми її строгі. Стрункий силует створює враження надзвичайної міцності.

Перший ярус висотою 12,44 м оформлений гладким рустом (у вигляді кладки з великого прямокутного каміння). Дзвіниця має вісім входів, над трьома з яких вмонтовані барельєфи на камені XV ст., що були перенесені з Успенського собору. Стіни цього ярусу закінчуються тосканським антаблементом з розвиненим і виступаючим карнизом. В першому ярусі знаходився лаврський архів.

Другий ярус прикрашений 32-ма римсько-доричними колонами, що розставлені групами по чотири між вісьмома вікнами. Над колонами навколо протягнуто масивний профільований антаблемент. Висота ярусу 16,15 м. Тут знаходилася лаврська бібліотека.

Третій ярус має менший діаметр, ніж другий. Тому над карнизом другого ярусу встановлена балюстрада з балясинами. Висота ярусу 17,98 м. Він оточений шістнадцятьма подвійними іонічними колонами, що стоять по боках арочних отворів, які прикрашають шістнадцять колон того ж ордера, але меншого розміру. Над колонами розміщено розкріплений антабле-

---

* ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 27, ч. 1, 1731—1759, арк. 84.

мент, а над карнизом влаштована балюстрада. На третьому ярусі знаходились дзвони.

Четвертий ярус має висоту 22,42 м. В діаметрі він менший за третій. Ярус складається з восьми легких стоянів, що створюють восьмигранник. Кожна грань оформлена пучковими колонами корінфського ордера.

Над тричастним антаблементом четвертого ярусу з ліпленням по фризу здійснюється напівсферична баня висотою 13,69 м. Шия (барабан) дзвіниці має висоту 3,6 м, маківка – 5,24 м. Висота всієї споруди 96,52 м.

Цоколь дзвіниці був облицьований плитами із сірого граніту. Будівля дзвіниці спочатку була поштукатурена і вибілена вапном, згодом пофарбована олійною фарбою. У 1979–1980 рр. під час ремонтно-реставраційних робіт стіни вкрили силікатною фарбою.

Баню дзвіниці вперше золотили під час її будівництва, а потім у 1782, 1834 та 1868 рр. Останнє золочення виконане під час реставраційних робіт у 1956–1961 рр., на позолоту було витрачено 3,275 кг сусального золота найвищої проби. Золотили дзвіницю майстри В. С. Демидов, В. П. Касаткін, Б. М. Іванов та ін.

Збудована на класичній основі, Велика лаврська дзвіниця була в Росії однією з найвеличніших споруд того часу.

Велику увагу Шедель приділяв її архітектурно-декоративній обробці, вміло використовуючи місцеві національні традиції. Як досвідчений фахівець по випалюванню великогабаритної кераміки він застосував у кладці карнизів, тяг та інших складних архітектурних деталей серію керамічних блоків висотою 1,6 м. Кожен блок складено з окремих деталей.

Захоплюють пластикою та розмірами корінфські капітелі четвертого ярусу. Не менш цікаві капітелі третього ярусу. Орнаментальні вставки четвертого ярусу архітектор виконав не без впливу місцевих традицій. Кожна відрізняється оригінальним розв'язанням, своєрідністю композиційного задуму, використанням української народної орнаментики. Варті уваги не схожі один на інший, але єдині за художнім трак-

туванням керамічні модульйони аттіка, що являють собою стилізований лист аканту.

На початку будівництва Шедель передбачав виконати архітектурні деталі дзвіниці, особливо капітелі, в камені. Але лавра не забезпечила запаси каменю і майстер змушений був використати глину, яка в той час дістала широкого поширення в Києві й по всій Україні як матеріал для архітектурних деталей.

Будівництво такої грандіозної споруди XVIII ст., якою була дзвіниця Києво-Печерської лаври, вимагало величезних зусиль. Прагнення монастиря максимально здешевити працю робітників робило її неймовірно важкою. Заробітна плата була настільки мізерною, що її ледве вистачало на напівголодне існування. На будівництві дзвіниці за рік працювало від 12 до 48 мулярів, в основному українські майстри, мешканці Печерського містечка, монастирські піддані, іноді цілими сім'ями. Їх природний талант та величезний досвід збагачували задуми архітектора і вносили в окремі деталі споруди суто народні елементи. Серед будівельників найбільш відомими були майстри Степан Коврін, Никифор Горох, Йосип Рубашевський, Іван Ткач, Гаврило Шаровар та ін.

Дзвонам монастирі надавали великого значення. Спочатку їх на дзвіниці було дев'ять і один при годиннику з боєм. Загальна вага дзвонів становила 2460 пудів. Найбільший дзвін важив 1000 пудів. Контракт на його виготовлення 1 березня 1732 р. лавра уклала з артилерійським дзвонових справ майстром Іваном Маториним. Відливали дзвін на гостинному дворі у лаврі.

Годинниковий дзвін вагою 150 пудів було відлито в 1743 р. в Тулі майстром Андрієм Маляровим.

З часом багато дзвонів переливали заново. В 1898 р. було додано ще один дзвін вагою 1636 пудів. Відливали дзвін в Москві і залізницею доставляли в Київ. Щоб підняти його на дзвіницю було встановлено спеціальне риштування. Для вільного проходу дзвона на третьому ярусі були частково розібрані стіни і колони. У тому ж році дубові балки,

на яких висіли дзвони, замінили залізними двотаврами, які сконструював архітектор В. М. Николаєв. Загальна вага дзвонів на цей період становила близько 5 тис. пудів.

У 1901 р. було встановлено ще чотирнадцять малих дзвонів, на яких виконувався особливий дзвін, що називався «лаврським».

Нині на дзвіниці збереглося чотири дзвони: три на третьому ярусі і один годинниковий – на четвертому.

Один дзвін, що називається «Балик», стоїть на площадці. Він відлитий у 1613 р., перелитий у 1719 р. майстром Олексієм Звоником. Вага його 230 пудів, висота 1,5 м, діаметр 2,7 м. Поверхня дзвону прикрашена орнаментом. Крім того, на ньому зображено Успенський собор і вміщено текст, написаний церковнослов'янською в'яззю.

Другий дзвін, що називається «Копа», висить на балці. Його було вилито у 1733 р., перелито у 1825 р. в Києві майстром Олексієм Ларіоновим. Поверхня дзвону прикрашена оригінальним орнаментом, де простежуються елементи українських узорів. Вага його 343 пуди 12 фунтів.

Тут таки на площадці знаходиться третій дзвін, що називається «Вознесенський». Висота його 1,5 м, діаметр 1,6 м. По колу в три ряди розміщено текст церковнослов'янською в'яззю про те, що дзвін відлит у 1758 р. 5 листопада, вагою 70 пудів. Його було розбито і 1 серпня 1849 р. перелито майстром Леонтієм Стариковим. Вага його 199 пудів 10 фунтів. Під текстом знаходиться орнамент рослинного характеру.

Кожні чверть години з дзвіниці лунає мелодійна гама, а кожну годину чути рівномірні удари в дзвін. Це бій годинника-курантів.

Перший годинник було встановлено в 1744 р. Робив його майстер годинникових справ Павло Чернявський. У листопаді 1758 р. цей годинник замінено новим, який було зроблено майстром Адамом Левинським. Завдовжки годинник був «три аршина,

в вышину два аршина, в ширину полтора аршина с показующими на все четыре стороны компасами».* Працював він до 1788 р. У цьому році встановлено новий годинник, який у 1903 р. замінено годинником, виготовленим за замовленням лаври московським годинникових справ майстром Андрієм Енодіним. Цей годинник було встановлено в ізольованому приміщенні на спеціально зробленому під банею четвертого ярусу майданчику за проектом архітектора Є. Ф. Єрмакова.

Годинник працює й донині. Механізм його аналогічний механізму годинника-ходиків. Зовнішнього циферблату він не має. Час відмічається боєм 3-пудового молотка в годинниковий дзвін, а кожні чверть години видзвонюється музична гама у вісім невеликих дзвонів.

Під час Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. годинник було виведено з ладу. Після ремонту його знову пущено у хід у вересні 1947 р.

Протягом понад 200-річного існування дзвіницю неодноразово ремонтували. Найбільше потерпіла споруда в період тимчасової окупації Києва німецько-фашистськими загарбниками. Ремонтно-реставраційні роботи, проведені в 1956—1961 рр., були особливо складними (автори проекту реставрації архітектори М. М. Говденко та М. В. Холостенко). Інтер'єр дзвіниці довелося відновлювати майже заново, тому що в будівлі було знищено всі дерев'яні конструкції та марші сходів, зруйновано карнизи ярусів, колони, сильно потерпіли керамічні прикраси.

Цінність даної пам'ятки архітектури XVIII ст. полягає у тому, що в ній яскраво втілені традиції вітчизняної архітектури. Вона є виразом талановитості наших предків, які залишили багату культурну спадщину.

---

* ЦДІА УРСР, ф. 128, оп. 1 (заг.), спр. 27, ч. 1, 1731—1759, арк. 90.

На высоком правом берегу Днепра за десятки километров от Киева виден стройный силуэт Большой лаврской колокольни. Она поднимается над сооружениями Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника, объединяя их в оригинальный архитектурный комплекс.

Каждая эпоха и каждый народ создавали свои, только им присущие типы зданий и сооружений, вызванные к жизни социальным строем общества.

В XV в. на Украине приобретает широкий размах строительство монастырей, крупных архитектурных ансамблей. В этот период вырабатывается тип монастыря-крепости, а возводимые в нем колокольни-башни используются в качестве наблюдательных пунктов. С течением времени, когда оборонная роль монастырей постепенно падает, колокольни становятся главным образом архитектурной доминантой. Поэтому декоративному убранству их уделяется большое внимание, применяется яркая покраска — бирюзовая, синяя, белая, желтая.

В киевских ансамблях местоположение колоколен не было каноническим. Обычно они были въездом, но, если условия не позволяли, колокольню ставили в любом другом месте по соображениям композиционного характера, что наблюдается в Киево-Печерской лавре.

Местоположение Большой колокольни в композиции сложного комплекса строений Киево-Печерской лавры тонко продумано. Она господствует в ансамбле и является высотной доминантой в нем, уравновешивая своей вертикалью широко раскинувшиеся группы монастырских строений. Удачно поставлена колокольня и по отношению к рельефу местности.

Интересна история создания Большой колокольни. Задолго до опустошительного пожара 1718 г., во время которого сгорела деревянная колокольня, в Киево-Печерской лавре начали готовиться к строительству каменной колокольни, были заготовлены камень, кирпич, известь. В 1707 г. приступили к строительству. Московский «каменного строения художник» Д. В. Аксамитов успел только заложить фундамент и вскоре умер. Найти нового архитектора было трудно, так как в это время велись большие строительные работы в Петербурге, и в другом городе архитектор мог быть назначен только по указу царя.

После пожара 1718 г., когда вопрос о восстановлении Киево-Печерской лавры встал особо остро, монастырь обратился к Петру I с просьбой прислать архитектора. После длительной переписки в августе 1720 г. в лавру был направлен архитектор Федор Васильевич Васильев, которому было предложено заранее нарисовать «абрисы», чтобы колокольня «имела в себе довольно высоту и широту, крепость и красоту».*

Васильев был довольно интересной личностью петровского времени. С 1703 г. он работал в Москве и значился опытным строителем среди таких архитекторов, как И. Матвеев, О. Старцев, Г. Устинов и И. Зарудный. В 1705 г. Васильев был направлен в Петербург. При этом в письме к Р. Брюсу Петр I пишет: «...изволь его употребить к какому-либо делу и от того же художества, что Иван Матвеев». Где получил Васильев теоретическую подготовку, неизвестно, но он являлся квалифицированным строителем. И. Э. Грабарь довольно высоко ценит Васильева, называя его первым русским строителем Петербурга.

Прибыв в лавру, Васильев предложил несколько готовых «образцов» колокольни разной стоимости. Один из них, самый дорогой, был утвержден духовным собором. В ноябре 1720 г. архитектор составил смету, но она монастырем утверждена не была,

---

* ЦГИА УССР, ф. 128, оп. 1 (общ.), дело 5, 1718—1723, л. 17.

а Васильева стали обвинять в том, что он «гораздо необычайно и много по той смете показал и излишество припасов и высокую цену написал».*

Истинную причину неутверждения сметы можно узнать из письма Васильева к своему другу Макарову, в котором он повествует о своем разногласии с киевским губернатором Голицыным. Из-за несправедливых обвинений Васильев в начале 1722 г. уезжает из лавры.

По описательному проекту Васильева колокольня должна была быть четырехъярусной, в плане квадратной. Длина каждой стороны квадрата составляла 21,9 м. В первом ярусе дорического ордера должна была размещаться церковь Петра и Павла. Второй этаж — ионического, третий — коринфского и четвертый композитного ордеров предназначались собственно для колокольни. В куполе предполагалось установить часы. Высота каждого яруса была 14,6 м, купола — 7,3 м, всего сооружения — 66 м.** Сметная стоимость по описательному проекту Васильева составляла 31 952 рубля.

Главная причина отказа монастыря от проекта Васильева заключалась в том, что для строительства колокольни не было денег.

В декабре 1730 г. лавра снова обращается с просьбой прислать архитектора для строительства колокольни.

В феврале 1731 г. из Москвы в Киев был направлен архитектор Иоганн Готфрид Шедель. Он родился в Пруссии в 1680 г. Нанятый на царскую службу А. Меншиковым, он приехал в июне 1713 г. в Россию в качестве мастера палатного и каменного дела. Вскоре, как и других иностранцев, его наделили русским именем, изменили немного фамилию и превратили в Ивана Ивановича Шейдена. Живя и работая в России, Шедель вырастает в крупного архитектора.

---

* ЦГАДА, КПВ, 2-е отд., кн. 59, л. 798.

** ЦГАДА, ф. 248, Сенат и его учреждения, оп. 29, д. 1765, 1719—1721, л. 299.

В контракте, заключенном лаврой с Шеделем, говорилось, что архитектор должен построить в монастыре каменную колокольню «против данного в Москве образца... с резьбою или гладко или с прибавкою... токмо б оная колокольня добрым архитектурским мастерством состроена была крепко и твердо».*

Как видно из контракта, Шедель получил в Москве «образец» колокольни. Но «строить по чужому проекту в XVIII веке,— пишет И. Э. Грабарь,— означало не совсем то, что мы понимаем под этим выражением в наши дни: в те времена не слишком церемонились с чужими проектами и бывали случаи, когда автор не узнавал своего произведения, выстроенного другим зодчим».** Именно так поступил Шедель.

Получив в Москве «образец» колокольни, он в корне переделал его и создал фактически новое сооружение по своему проекту. В этом можно убедиться при сравнении двух проектов колокольни — «образца» и проекта Шеделя,— посланных в 1744 г. лаврой в Москву дворцовому архитектору. Сопоставления поэтажных измерений двух проектов, а также натурные обмеры колокольни, выполненные во время реставрационных работ в 1956—1961 гг., подтверждаю, что колокольня строилась по проекту Шеделя.

Закладка фундамента колокольни была начата 25 мая 1731 г. Вот, что говорит об этом сам архитектор: «А за прибытием моим... зачинал оной дзвонице фундамент делать... в том фундаменте зачатое мое дело хвалили, что фундамент добр и лучше оного сделать нельзя»*** Шедель не использует фундамент, заложенный в 1707 г. архитектором Д. В. Аксамитовым, а делает новый по своему проекту.

Фундамент был выполнен из гранитных тесаных камней в форме колокола. Закладывали его вкруговую

---

* ЦГИА УССР, ф. 128, оп. 1 (общ.), д. 27, ч. 1, 1731—1759, л. 10.

** Грабарь И. Э. История русского искусства.— М.: Изд. И. Кнебеля, 1915, т. 4, вып. 29, с. 97.

*** ЦГИА УССР, ф. 128, оп. 1 (общ.), д. 27, ч. 1, 1731—1759, л. 34.

не сплошь, а с перерывами и пустотой в середине для того, чтобы «могла садиться она колокольня прямо как в середине, так и снаружка и впредь порче в фундаменте не будет».*

Фундамент был сделан из восьми устоев толщиной 8,52 м, поставленных на глубину 6,39 м, с выходом на поверхность на 72 см, что служило цоколем колокольни. Диаметр фундамента 28,84 м, длина окружности 90,72 м.

Стены лаврской колокольни выложены из кирпича на известковом растворе. Кирпич поставляли заводы лавры, расположенные на р. Лыбеди. Железо, алебастр, известь привозили из Тулы и Москвы, медь — из Сибири.

По замыслу Шеделя колокольня должна была иметь каменный купол с четырьмя круглыми окнами (люкарнами) и заканчиваться шпилем. Впоследствии архитектор заменил каменный купол железным. Вместо шпиля были сделаны шея с главой и крестом.

По контракту, заключенному лаврой с И. Г. Шеделем, колокольню нужно было выстроить за 3 года. Но по вине монастыря, который плохо выполнял договорные обязательства, строительство ее затянулось на 14 лет и 3 месяца. В многочисленных жалобах на имя архимандрита Щедель постоянно указывал на отсутствие строительных материалов и систематический недостаток в рабочей силе. К тому же, начиная с 1740 г., со стороны лавры против Шеделя возбуждается дело. Его обвиняют в неправильной закладке фундамента «отчего колокольня осела и дала трещины», а также в том, что он отошел от первоначального проекта.

Когда в кладке здания появились трещины и разрывы металлических связей, у монастыря возникли сомнения относительно надежности конструкций постройки. Чтобы исправить обнаруженные дефекты, в 1742 г. комиссия во главе с капитаном минной роты инженерного корпуса Печерской крепости

---

* ЦГИА УССР, ф. 128, оп. 1 (общ.), д. 27, ч. 1, 1731—1759, л. 49.

Цвингером рекомендует до третьего яруса сделать контрфорсы.

Следующая комиссия, в которую входили видные архитекторы И. Мичурин, М. Земцов, Шумахер и другие, при осмотре колокольни 26 июня 1742 г. не нашла никаких новых изменений, о чем и сообщила архимандриту лавры.

Исследования состояния колокольни, проведенные в 1951 г. В. Г. Леонтовичем, показали, что колокольня имеет крен от вертикали в среднем около $0,21^\circ$ (62 см) в направлении с юго-запада на северо-восток. Этот крен, как утверждал В. Г. Леонтович, произошел в результате осадки фундамента во время строительства и в первый период по окончании строительства. Такое явление закономерно, так как фундаменты со временем оседают и любая башня, хоть в малой мере, наклоняется.

Обвинения, предъявленные И. Г. Шеделю, оказались несостоятельными и делались монастырем только для того, чтобы оправдать себя и скрыть истинные причины задержки строительства колокольни.

В ответе духовного собора на одно из прошений Шеделя указывается дата окончания строительства колокольни — 1 сентября 1745 г. Эту дату подтверждает еще один документ, в котором говорится о том, «в каком году сколько было каменщиков и почему им плачено при строительстве большой колокольни».* Самое большое количество мастеров работало в последние два года: в 1744 — 48 человек и в 1745 г. — 44 человека. Это были высококвалифицированные мастера.

И наконец, в 1886 г., подавая сведения в Москву о сооружениях монастыря, лавра пишет: «Основана большая колокольня 1731 года мая 25 дня, а окончена в 1745 году по проекту, составленному архитектором Иоганном Готфридом Шейденом».** Таким

---

* ЦГИА УССР, ф. 128, оп. 1 (общ.), д. 90, 1748, л. 51—52.

** ЦГИА УССР, ф. 128, оп. 2 (общ.), д. 334, 1886—1901, л. 83 (оборот).

образом, дата окончания строительства колокольни, помещенная на фасаде, — 1744 г. — не соответствует действительности, как видно из-за задержки строительных работ.

Когда строительство колокольни было закончено, функции архитектора И. Г. Шеделя по контракту с лаврой были исчерпаны. И теперь, увидев сооружение во всем его величии, монастырь не мог не признать таланта архитектора. И прав был Шедель, когда гордо заявил: «...сия дзвоница в Києво-Печерской лавре трудом моим зделана, коим образом той во всей Руси и в Европе другой необыщется... и по вечность оная дзвоница стоять будет».* Вот почему в декабре 1745 г. духовный собор лавры предлагает Шеделю остаться монастырским архитектором. Он проработал в лавре до 1748 г. В этом году Шедель подал прошение о своем освобождении. Последние годы жизни Шедель провел в хуторе Демеевке под Киевом. Умер он 10 февраля 1752 г.

Большая лаврская колокольня представляет собой восьмигранную в плане четырехъярусную, постепенно суживающуюся кверху башню с позолоченным куполом. Формы ее строгие. Стройный силуэт создает впечатление необыкновенной прочности.

Первый ярус высотой 12,44 м оформлен гладким рустом (в виде кладки из больших прямоугольных камней). Колокольня имеет восемь входов, над тремя из которых вмонтированы барельефы на камне XV ст., перенесенные с Успенского собора. Стены этого яруса заканчиваются тосканским антаблементом с развитым и выступающим карнизом. В первом ярусе находился лаврский архив.

Второй ярус украшен 32-мя римско-дорическими колоннами, расставленными группами по четыре между восемью окнами. Над колоннами вокруг протянут массивный профилированный антаблемент. Высота яруса 16,15 м. Здесь находилась лаврская библиотека.

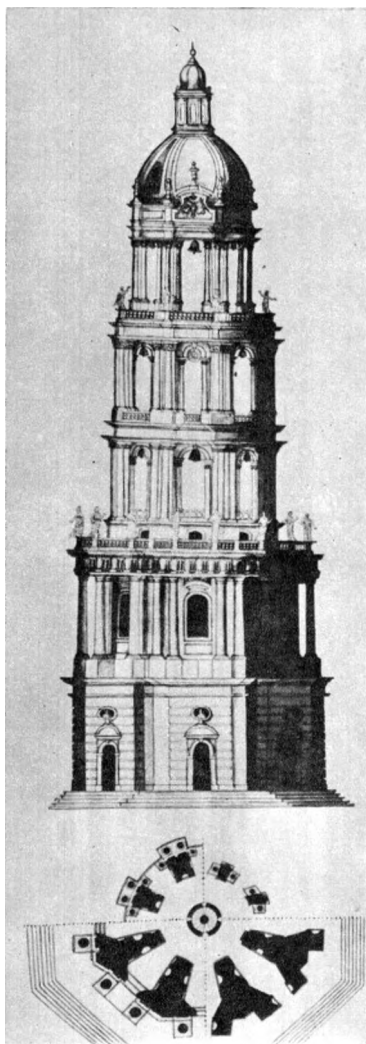

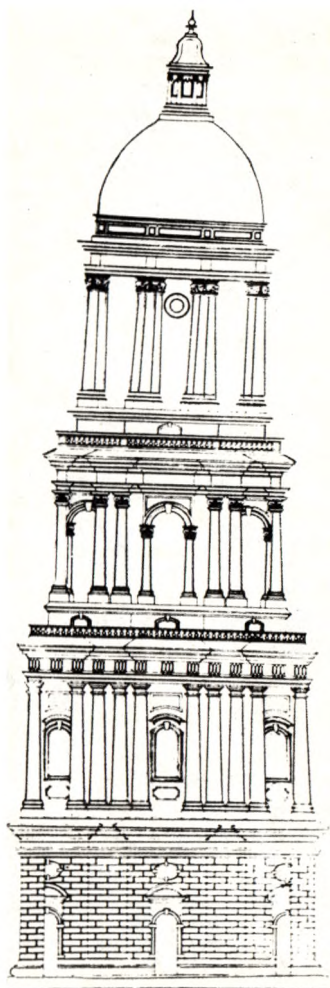
* ЦГИА УССР, ф. 128, оп. 1 (общ.), д. 27, ч. 1, 1731—1759, л. 84.

**«Зразок»
дзвіниці,
одержаний
архітектором
И. Г. Шеделем
в Москві.**

**«Образец»
колокольни,
полученный
архитектором
И. Г. Шеделем
в Москве.**

**“The model”
of the bell
tower, given
to J. G. Schädel
in Moscow.**

Проект
Великої дзвіниці
Києво-Печерської
лаври архітектора
Й. Г. Шеделя.

Проект Большой
колокольни
Києво-Печерской
лавры
архитектора
И. Г. Шеделя.

The design of the
Main Bell Tower
of the Kiev-
Pechersk Lavra,
made by
the architect
J. G. Schädel.

**Велика дзвіниця
Києво-Печерської
лаври. Загальний
вигляд
після реставрації
1979—1980 рр.**

**Большая колокольня
Києво-Печерской
лавры.
Общий вид
после
реставрации
1979—1980 гг.**

**The Main Bell
Tower of the Kiev-
Pechersk Lavra.
General view
after
the restoration
of 1979—1980.**

**Фрагмент
першого яруса.**

**Фрагмент
первого яруса.**

**The fragment
of the first tier.**

**Ковані стулки
дверей
першого яруса
з накладним
металевим
орнаментом.
Загальний вигляд
і фрагмент.**

**Кованые створки
дверей
первого яруса
с накладным
металлическим
орнаментом.
Общий вид
и фрагмент.**

**The forged folds
of the door of
the first tier,
covered with
metallic ornaments.
General view
and fragments.**

**Фрагмент
антаблемента
другого яруса.**

**Фрагмент
антаблемента
второго яруса.**

**The fragment
of the entablature
of the second tier.**

**Орнаментальна
керамічна вставка
арки
третього ярусу.**

**Орнаментальная
керамическая
вставка арки
третьего яруса.**

**The ornamental
ceramic insert
of the third
tier's arch.**

**Капітель колони
іонічного ордеру
третього ярусу
(кераміна).**

**Капітель колонны
ионического
ордера
третьего яруса
(керамина).**

**The capital
of the Ionic order
column of the
fourth tier.**

**Орнамент у вигляді
анантового листа,
який прикрашає
антаблемент
четвертого ярусу
(кераміка).**

**Орнамент в виде
анантового листа,
украшающий
антаблемент
четвертого яруса
(керамика).**

**Ornament, in the
form of acanthus
leaf, which
decorates
the entablature
of the fourth
tier (ceramics).**

**Тричастинный
антаблемент
четвертого яруса.**

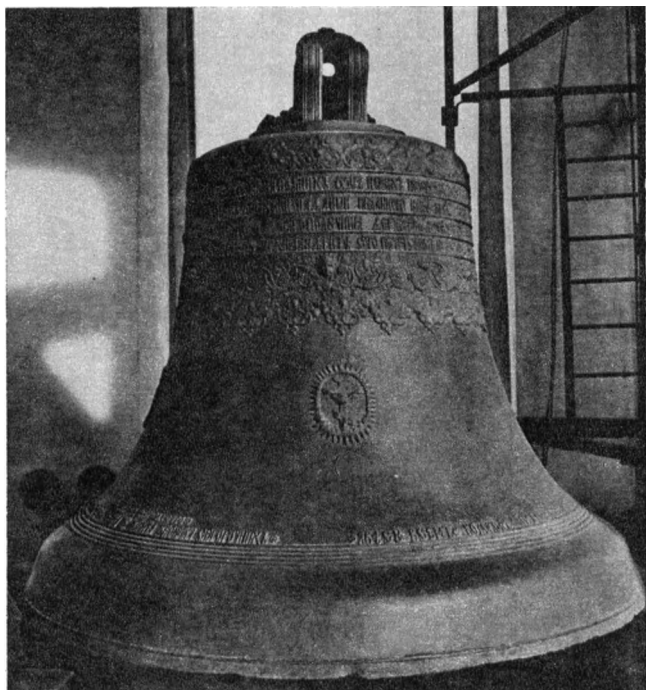
**Трехчастный
антаблемент
четвертого яруса.**

**The three parts
entablature
of the fourth tier.**

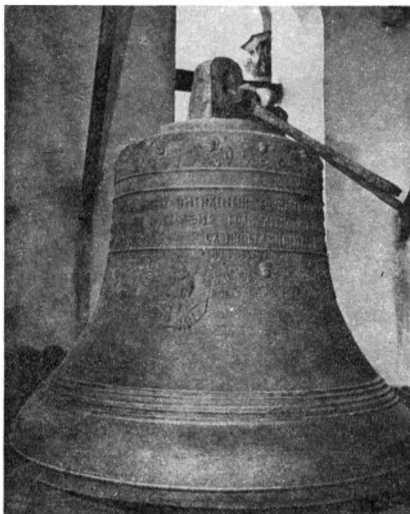

**Дзвін,
відлитий у 1719 р.,
вагою 230 пудів.
Загальний вигляд
і фрагмент.**

**Колокол,
отлитый в 1719 г.,
весом 230 пудов.
Общий вид
и фрагмент.**

**The bell, cast
in 1719, weighs
230 poods.
General view
and fragments.**

←

**Дзвін,
відлитий у 1849 р.,
вагою 199 пудів.**

**Колокол,
отлитый в 1849 г.,
весом 199 пудов.**

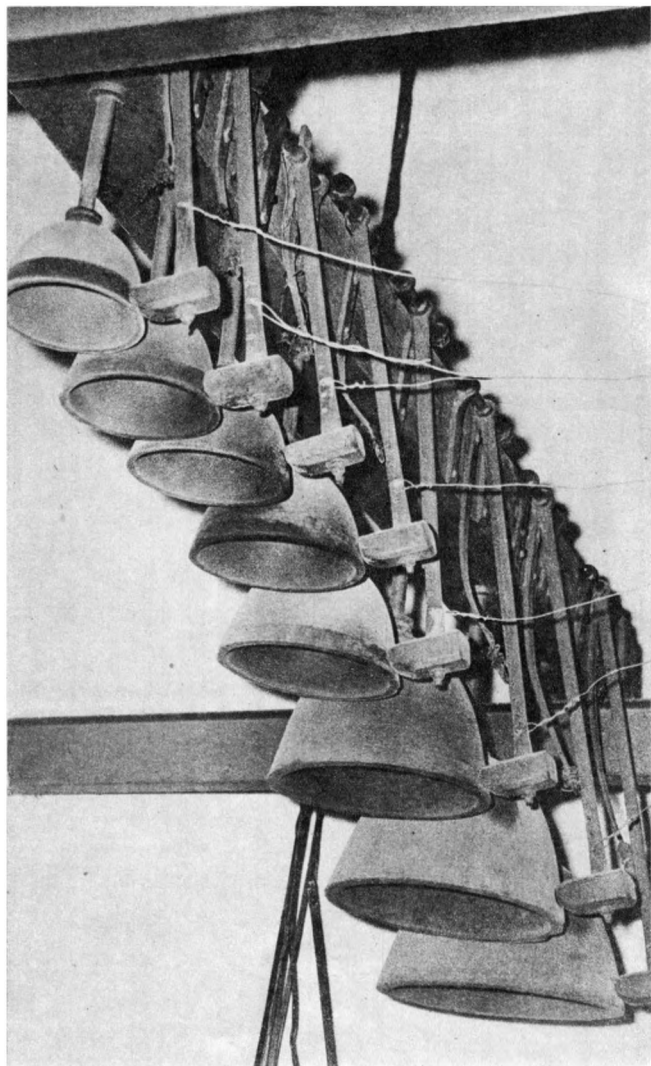
**The bell, cast
in 1849,
weighs 199 poods.**

**Годинниковий дзвін,
відлитий в 1743 р.,
вагою 150 пудів.**

**Часовой колокол,
отлитый в 1743 г.,
весом 150 пудов.**

**The clock bell,
cast in 1743,
weighs 150 poods.**

**Дзвони для бою
(годинник-нуранти).**

**Колокола для боя
(часы-нуранты).**

**The bells
to strike
(striking clock).**

**Механізм
годинника-нурантів.**

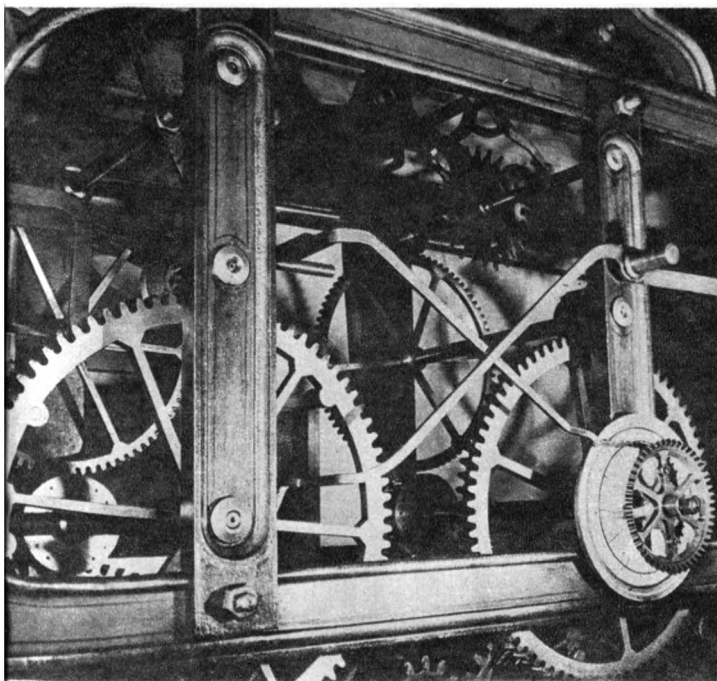
**Механизм
часов-нурантов.**

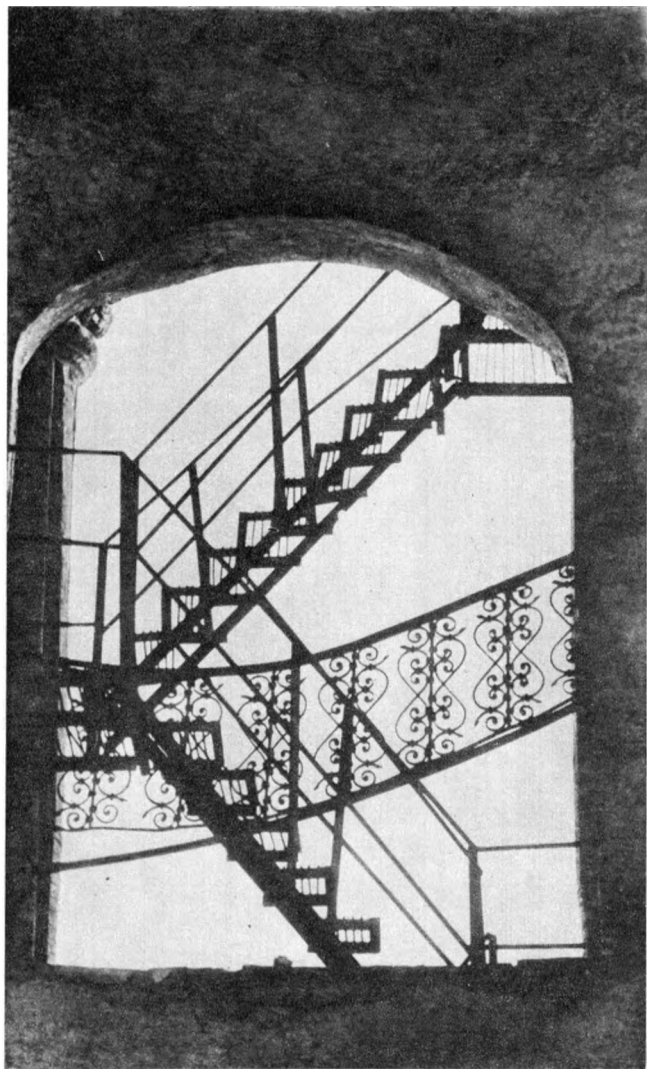
**The mechanism
of the striking
clock.**

**Сходи, що ведуть
на площадку,
де розміщено
механізм
годинника нурантів.**

**Лестница, ведущая
на площадку,
где размещен
механизм
часов-нурантов.**

**The stairs,
leading to the
platform, where
the mechanism
of the striking
clock is situated.**

Третий ярус имеет меньший диаметр, чем второй. Поэтому над карнизом второго яруса установлена балюстрада с балясинами. Высота яруса 17,98 м. Он окружен шестнадцатью двойными ионическими колоннами, стоящими по бокам арочных проемов, украшенных шестнадцатью колоннами того же ордера, но меньшего размера. Над колоннами расположен раскрепованный антаблемент, а над карнизом устроена балюстрада. На третьем ярусе размещались колокола.

Четвертый ярус имеет высоту 22,42 м. В диаметре он меньше третьего. Ярус состоит из восьми легких устоев, образующих восьмигранник. Каждая грань оформлена пучковыми колоннами коринфского ордера.

Над трехчастным антаблементом четвертого яруса с лепкой по фризу возвышается полусферический граненый купол высотой 13,69 м. Шея (барабан) колокольни имеет высоту 3,6 м, глава — 5,24 м. Высота всего сооружения — 96,52 м.

Цоколь колокольни был облицован плитами из серого гранита. Здание колокольни вначале было оштукатурено и выбелено известью, впоследствии окрашено масляной краской. В 1979—1980 гг. во время ремонтно-реставрационных работ стены покрыли силикатной краской.

Купол колокольни первый раз золотили при ее постройке, а затем в 1782, 1834 и 1868 гг. Последнее золочение выполнено при реставрационных работах в 1956—1961 гг., на позолоту было израсходовано 3,275 кг сусального золота самой высокой пробы. Золотили колокольню мастера В. С. Демидов, В. П. Касаткин, Б. Н. Иванов и др.

Построенная на классической основе, Большая лаврская колокольня была одним из грандиознейших сооружений того времени в России.

Большое внимание Шедель уделил архитектурно-декоративной обработке колокольни, умело используя местные национальные традиции. Будучи опытным специалистом по обжигу крупногабаритной керамики,

он применил в кладке карнизов, тяг и других сложных архитектурных деталей серию керамических блоков высотой 1,6 м. Каждый блок сложен из отдельных деталей.

Восхищают пластикой и размерами коринфские капители четвертого яруса. Не менее интересны капители третьего яруса. Орнаментальные вставки четвертого яруса архитектор выполнил не без влияния местных традиций. Каждая отличается оригинальным решением и своеобразием композиционного замысла с использованием украинской народной орнаментики.

Замечательны не похожие один на другой, но единые по художественной трактовке керамические модульоны аттика, представляющие собой стилизованный лист аканта.

В начале строительства Шедель предполагал выполнить архитектурные детали колокольни, особенно капители, в камне. Но лавра не обеспечила запасы камня и мастер вынужден был использовать глину, которая в то время получила широкое распространение в Киеве и по всей Украине как материал для архитектурных деталей.

Строительство такого грандиозного сооружения XVIII в., каким являлась колокольня Киево-Печерской лавры, требовало огромных усилий. Стремление монастыря максимально удешевить труд рабочих делало его невыносимо тяжелым. Заработная плата составляла гроши, которых едва хватало на полуголдное существование. На строительстве колокольни в год работало от 12 до 48 каменщиков, в основном украинские мастера, жители местечка Печерского, монастырские подданные, иногда целыми семьями. Их природный талант и огромный опыт обогащали замыслы архитектора и вносили в отдельные детали сооружения истинно народные элементы. Среди строителей особой известностью пользовались мастера Степан Ковнир, Никифор Горох, Иосиф Рубашевский, Иван Ткач, Гавриил Шаровар и др.

Колоколам монастыря придавали большое значе-

ние. Первоначально на колокольне их было девять и один при боевых часах. Общий вес колоколов составлял 2460 пудов. Самый большой колокол весил 1000 пудов. Контракт на его изготовление 1 марта 1732 г. лавра заключила с артиллерийским колоколенными дел мастером Иваном Маториным. Отливали колокол на гостином дворе в лавре.

Часовой колокол весом 150 пудов был вылит в 1743 г. в Туле мастером Андреем Маляровым.

С течением времени многие колокола переливали заново. В 1886 г. их было одиннадцать. В 1898 г. добавлен еще один колокол весом 1636 пудов. Лили колокол в Москве и по железной дороге доставили в Киев. Чтобы поднять его на колокольню, были установлены специальные подмости. Для свободного прохода колокола на третьем ярусе были частично разобраны стены и колонны. В этом же году дубовые балки, на которых висели колокола, заменили железными двутавровыми, сконструированными архитектором В. Н. Николаевым. Общий вес колоколов в этот период составлял около 5 тыс. пудов.

В 1901 г. было установлено еще четырнадцать малых колоколов, на которых производился особый звон, называемый «лаврским».

В настоящее время на колокольне сохранилось четыре колокола: три на третьем ярусе и один часовой — на четвертом.

Один колокол, называемый «Балык», стоит на площадке. Он вылит в 1613 г., перелит в 1719 г. мастером Алексеем Звоником. Вес его 230 пудов, высота 1,5 м, диаметр 2,7 м. Поверхность колокола украшена орнаментом. Кроме того, на нем изображен Успенский собор и помещен текст, написанный церковнославянской вязью.

Другой колокол, называемый «Копя», висит на балке. Он был вылит в 1733 г., перелит в 1825 г. в Киеве мастером Алексеем Ларионовым. Поверхность колокола украшена оригинальным орнаментом, где прослеживаются элементы украинских узоров. Вес его 343 пуда 12 фунтов.

Тут же на площадке находится третий колокол, называемый «Вознесенский». Высота его 1,5 м, диаметр 1,6 м. По окружности в три ряда следует текст церковнославянской вязью о том, что колокол вылит в 1758 г. 5 ноября, весом 70 пудов. Он был разбит и 1 августа 1849 г. перелит мастером Леонтием Стариковым. Вес его 199 пудов 10 фунтов. Под текстом находится орнамент растительного характера.

Каждые четверть часа с колокольни раздается мелодичная гамма, а каждый час слышны равномерные удары в колокол. Это бой часов-курантов.

Первые часы были установлены в 1744 г. Делал их мастер часовых дел Павел Чернявский. В ноябре 1758 г. эти часы заменяют новыми, сделанными мастером Адамом Левинским. В длину часы были «три аршина, в вышину два аршина, в ширину полтора аршина с показующими на все четыре стороны компасами».* Действовали они до 1788 г. В этом году устанавливают новые часы, которые в 1903 г. заменяют на часы, изготовленные по заказу лавры московским часовых дел мастером Андреем Энодиным. Эти часы были установлены в изолированном помещении на специально сделанной под куполом четвертого яруса площадке по проекту архитектора Е. Ф. Ермакова.

Часы действуют по настоящее время. Механизм их аналогичен механизму часов-ходиков. Наружного циферблата они не имеют. Время отмечается боем 3-пудового молотка в часовой колокол, а каждые четверть часа вызванивается музыкальная гамма в восемь небольших колоколов.

Во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. часы были выведены из строя. После ремонта вновь пущены в ход в сентябре 1947 г.

На протяжении более чем 200-летнего существования колокольню много раз ремонтировали. Особо сильно пострадало сооружение в период временной

---

* ЦГИА УССР, ф. 128, оп. 1 (общ.), д. 27, ч. 1, 1731—1759, л. 90.

оккупации Киева немецко-фашистскими захватчиками. Ремонтно-реставрационные работы, проведенные в 1956—1961 гг., были особо сложными (авторы проекта реставрации архитекторы М. М. Говденко и Н. В. Холостенко). Интерьер колокольни пришлось восстанавливать почти заново, так как в здании были уничтожены все деревянные конструкции и лестничные марши, разрушены карнизы ярусов, колонны, сильно пострадали керамические украшения.

Ценность данного памятника архитектуры XVIII в. состоит в том, что в нем ярко воплощены традиции отечественного зодчества. Он является выражением талантливости наших предков, оставивших богатое культурное наследие.

The well-proportioned silhouette of the Main Lavra Bell Tower located on high right bank of the Dnieper can be seen from a distance of many kilometres from Kiev. It towers over the buildings of the Kiev-Pechersk Historical and Cultural State Museum, uniting them in one original architectural complex.

Every epoch and every people creates their own distinctive styles of edifices and structures, provoked by the social system of the society. In the XV century, a wide scope of monastic and large scale architectural complex construction had been undertaken in the Ukraine. This period was marked out by the creation of certain sort of a stronghold-monastery with bell-and-watch towers, serving mostly for defensive purposes. In the course of time, when the defensive role of the monasteries had been put aside, a bell tower became principally a kind of dominating architectural feature. This explains why great deal of attention was given to the ornamental decoration with bright colours – turquoise and permanent blue, white and yellow.

In Kiev's architectural complexes, the location of bell towers was not a fixed one. Usually, they played the role of an entrance, but when there were insufficient conditions, they were put in any suitable site, starting from a compositional point of view. The best example of this is the Kiev-Pechersk Main Bell Tower.

The location of the Main Bell Tower in the composition of the sophisticated Kiev-Pechersk Lavra buildings is a result of the skill of the artist concerned. The bell tower dominates the whole of the

architectural complex and presents as the most dominant of all. At the same time the vertical pillar of the bell tower balances a large scale of monastic edifices surrounding it. As to landscape, the bell tower's site is a perfect one.

It is interesting to know the history of the creation of the Main Bell Tower. The construction of it the Kiev-Pechersk monastery was begun long before the devastating fire of 1718, when the wooden bell tower was burnt. All the necessary construction materials – stone, brick, lime were provided. In 1707 the construction was inaugurated. Unfortunately, D. V. Aksamitov – “a master-mason”, who had been called from Moscow, died as soon as the foundations were laid under his guidance. To find a new architect was a very difficult task, because at the same time the large scale building works were being carried out in St. Petersburg. For the architect to work in another town he needed special permission from the tsar himself.

After a fire of 1718, when the reconstruction problem of Kiev-Pechersk Lavra was raised again and the issue was of great significance, the monastery appealed to the tsar Peter I, asking him for an architect. After a long period of correspondence, in 1720, the architect Fedor Vasilievich Vasiliev was sent to the Lavra. He was offered to design beforehand “contours”, with the aim that “a belfry would be provided with such qualities as height, width, firmness and beauty”.*

The architect Vasiliev was a one of the intelligent persons during the reign of Peter the Great. He started working in Moscow in 1703 and was registered as an experienced designer along with such architects as I. Matveev, O. Startsev, G. Ustinov and I. Zarudny. In 1705, Vasiliev went to St. Petersburg. In his letter to R. Bruce, Peter I

---

* Centr. State Hist. Arch. of the Ukrainian SSR, fund No. 128, inventory 1 (gen.) file No. 5, 1718–1723, sh. 17.

wrote: "... be pleased to use him in any kind of works with the same artistic level, as that of Ivan Matveev." Where and when Vasiliev received his necessary theoretical education is still being debated, but he was a qualified "master-mason". I. E. Grabar highly appreciated Vasiliev's talent, calling him "the first Russian builder of St. Petersburg".

On his arrival at the Lavra, Vasiliev proposed various models of belfries with different costs. One of them, the most expensive was adopted by the monastic council. On November 1720, the architect drew up his estimate, but it did not gain monastic approval and what was more – the monastery said of him that he "had miscalculated the estimate, which exceeded the limits of the monastery enormously as well as the extra quantity of materials on high cost was shown in the estimate".*

The true reasons for the estimate's refusal are shown in a letter from Vasiliev to his friend Makarov, which tells us about a disagreement between the architect and Kiev's governor general Golitsin.

The consequences of these charges were severe – Vasiliev left the Lavra in 1722.

According to the detailed project of Vasiliev the construction of the belfry would include a four tier tower of quadratic form. The length of each square side was to be equal to 21.9 metres. The first tier of the Doric order would be occupied by the SS. Peter and Paul Church. The second, third and fourth tiers of Ionic, Corinthian and Composite orders respectively were destined for the belfry itself. A tower clock was supposed to install in the cupola. The height of every tier was to be 14.6 metres and the one of the cupola – 7.3 metres. Thus the height of the whole structure had to be 66 metres.**

---

* Centr. State Arch. of Old Acts, Peter's the Great Office, 2-nd sect., b. 59, sh. 798.

** Centr. State Arch. of Old Acts, fund No. 248, Senate and its institutions, onventory 29, file No. 1765, 1719–1721, sh. 299.

The estimate, according to the Vasiliev's descriptive project was equal to 31,952 roubles.

But the main problem, which caused the rejection of Vasiliev's project by the monastery was the following one: the monastery had no money to build the bell tower.

In December 1730, the Lavra's authorities asked again for an architect to be sent for the bell tower construction.

In February 1731, the architect Johann Gottfried Schädel was sent from Moscow to Kiev. He was born in Prussia in 1680 and was engaged to serve to the tsar as "a master-mason" by A. Menshikov. Schädel came to Russia in June 1713. Shortly after, he like other foreigners was given a Russian name, and so changed his family name, which became Ivan Ivanovich Scheiden. Living and working in Russia, Schädel grew up to be a prominent architect. The contract, he made with Lavra's authorities said that the architect had to build "a stone belfry in the monastery "according to the model that was given in Moscow ... with stone carving or without it or with additional ornaments ... if only the mentioned one would be strongly built in a skilful architectural fashion..."*

As we can see from the contract, Schädel was given "a model" in Moscow. "But to build something according to somebody's project in XVIII century,-- writes I. E. Grabar,-- did not signify the same thing, as another it does nowadays. At that time people did not stand upon ceremony with author's project. There were situations, when an architect could not recognize his own creation, when it was built by another one".** Just the very same way was chosen by Schädel.

---

* Centr. State Hist. Arch. of the Ukrainian SSR, fund No. 128, inventory 1 (gen.), file No. 27, p. I, 1731-1759, sh. 10.

** Грабарь И. Э. История русского искусства. - М.: Изд. И. Кнебеля, 1915, т. 4, вып. 23, с. 97.

In Moscow, Schädel was given "a model", but completely transformed it and in fact created a new structure in accordance with his own design. One can easily be convinced if one studies statement comparing the two projects of the bell towers – "a belfry-model" and the Schädel's design which were sent in 1744 by the Lavra's authorities to Moscow to the court architect. Comparisons of the tier's measurements of the two projects as well as of the natural measurements of the bell tower, carried out during the restoration's works in 1956–1961, confirm that the bell tower was being built in accordance with Schädel's design.

The laying of the foundations of the Main Bell Tower was begun on May 25, 1731. Here are some of the remarks of the architect himself: "When I came, I began laying the foundations of the belfry ... and as a result there were panegyrics in my address saying that the foundations were excellent and nobody could do it in a any other way except mine".* Schädel did not utilize the foundation made in 1707 by his predecessor-architect D. V. Aksamitov, on the contrary – he did the new one according to his own design.

The foundations were made from granite ashlar stones in the form of a bell. They were laid in round circle not continuously but with intervals and spaces with the aim that the bell tower "could have its setting both in the centre and outside, to avoid any damage of the foundations in the future."***

Eight stepped abutments with 8.52 metres thickness formed the foundations. They were put on the 6.39 metres depth leaning out to surface on 72 cm, which formed the zoccolo of the bell tower. The diameter of foundation was 28.84 metres, the length of circumference – 90.72 metres.

---

* Centr. State Hist. Arch. of the Ukrainian SSR, fund No. 128, inventory 1 (gen.), file No. 27, p. I, 1731–1759, sh. 34.

** Ibid, sh. 49.

The walls of the the Lavra Main Bell Tower were made of brick on the lime mortar. The brick was sent from the Lavra's own brickyards, situated on the river Lybed. Girder iron, alabaster and lime were all brought over here from Tula and Moscow and copper sent from Siberia.

Artist's initial intention imagined the bell tower to have a stone cupola with four round windows (lucarnes) and to end with a steeple. Later on the architect substituted the stone cupola for metallic one. The neck of the principal cupola with additional little cupola and with cross ending were placed instead of a steeple.

The bell tower was to be erected within 3 years, according to the contract drawn up between J. G. Schädel and the Lavra's authorities. But the construction process was dragged out to 14 years and 3 month – a delay caused by the monastery's authorities. More than once, Schädel made complaints, addressed to the archimandrite about the lack of building materials as well as a permanent shortage of manpower. Besides this the Lavra's authorities instituted proceedings against Schädel, beginning in 1740. He was charged with some wrong laying of the foundations "which caused the belfry's setting and provoked shrinkage cracks". Schädel's creative transformation of the primary project also came under attack.

When cracks and ruptures of the metallic bonds appeared in the brickwork of the structure, the monastic authorities began to worry about the reliability of the whole construction. In 1742, a commission headed by Zwinger, captain of the Mine company of Engineer corps of the Pechersk fortress recommended the building of counterforts up to the third tier to rectify the revealed defects.

A new commission, consisting of the well-known architects – I. Michurin, M. Zemtsov, Schumacher and others did not find any changes when examining the bell tower's structure on June 26, 1742.

The investigations into the state of the bell tower, carried on in 1951 by V. G. Leontovich showed that the bell tower was leaning from a vertical line, with a mean number of $0,21^{\circ}$ (62 cm) in a direction from South to North-East. This leaning, according to V. G. Leontovich's statement came about as a result of the foundation setting in the course of the building process and also after it, in the first period, when the construction was over. The phenomenon mentioned is an unusual one, because of the foundation's setting and since there is no bell tower which shows no signs of leaning, to a greater or lesser extent.

The accusations brought against J. G. Schädel were completely false and were provoked by the monastery only to justify itself and to hide the real reasons which caused a delay in the bell tower's construction.

The reply of the spiritual council addressed to Schädel's petition indicated the date of completion of the bell tower's construction as September 1, 1745. The date given reflected the one more document which talked about "the number of stone-setters engaged in building in accordance with dates and how their salaries were during the construction of the Great Belfry".* The greatest number of masters involved in works was during the two last years. In 1744 there were 48 hands and in 1745 - 44 hands. All of them were highly qualified masters.

At last, in 1886, the Lavra's authorities sent a report to Moscow about the monastic structures and wrote: "The Great Belfry was founded on May 25, 1731 and was finished in 1745 in accordance with a desing, made by the architect Johann Gottfried Schädel".** Thus the date of the year 1744

---

* Centr. State Hist. Arch. of the Ukrainian SSR fund No. 128, inventory 1 (gen.), file No. 90, 1748, sh. 51-52.

** Centr. State Hist. Arch. of the Ukrainian SSR, fund No. 128, inventory 2, (gen.), file No. 334, 1886-1901, sh. 83 (the other side).

placed on the façade, representing finishing of the building process does not correspond to real facts, because of the delay in the building process.

When the building of the bell tower was over, the contract between the architect Schädel and the Lavra's authorities was also ended. And then, when every one could see the whole architectural structure in all its greatness, the monastery could not help admitting the architect's talent. Schädel was right, when he proudly declared: "This belfry, made through my efforts in the Kiev-Pechersk Lavra is the only one of its kind in the whole of Russia or even Europe ... and this belfry will stand for eternity".* That is why, in December 1745 Schädel was asked by monastic council to remain in the monastery as its resident architect. He worked in the Lavra until 1748. At the same year, Schädel submitted an application, asking to be released from his duties. The rest of his life he spent on a little farm settlement called Demeyevka, not far from Kiev and he died there on February 10, 1752.

The Lavra Main Bell Tower is an octagonal four-tiered tower which tapers gradually into a hemispherical, gilded cupola. Its forms reflect severe architectural style. A well-proportioned silhouette of the bell tower gives the impression of extraordinary firmness.

The first tier has a total height of 12.44 metres, made out of the unfigured rustic masonry (based on big rectangular stone blocks). The bell tower has eight entrances. Three of them are surmounted by basso-relievos made from XV century stone, which was transferred from the Uspensky (Dormition) Cathedral.

The walls of this tier end with Tuscan entablature with separating and protruding cornices. The first tier was occupied by Lavra's archives.

---

* Centr. State Hist. Arch. of the Ukrainian SSR, fund No. 128, inventory 1 (gen.), file No. 27, p. I, 1731-1759, sh. 84.

The second tier is decorated with 32 Roman-Doric columns arranged in groups of four between the eight windows. Above the columns is a massive, highly profiled entablature. The total height of the second tier is 16.15 metres. The Lavra's library was situated here.

The third tier has a smaller diameter than the second one. This fact explains, why above the cornice of second tier, the balustrade with balusters, was placed. The total height of the third tier is 17.98 metres. Around the third tier are 16 Ionic columns arranged in pairs and standing at both sides between eight arches decorated with 16 smaller columns of the same order. Above the columns are situated supporting entablature and above the cornice the balustrade is arranged.

The fourth tier's height is 22.42 metres. Its diameter is less than that of the third tier. The fourth tier consists of eight light supports arranged in a form of an octahedron. In front of each of these supports clustered columns of the Roman-Corinthian order are situated.

The hemispherical faced cupola of 13.69 metres is situated above three parts entablature of the fourth tier with modelling on the frieze. The height of the neck (dome-drum) of the bell tower is 3.6 metres and the height of the final small cupola – 5.24 metres. The whole structure is 96.52 metres high.

The zoccolo of the bell tower was made of grey granite flagstones. In the beginning, the structure of the bell tower was plastered and whitened with oil-paint. In 1979–1980, during the period of the restoration and repair, the walls were tinted with silicate paint.

The cupola of the ball tower was gilded for the first time when the construction was going on and then in 1782, 1834, and 1868. The last gilding was carried out during the renovation's works between 1956–1961 and there was used up 3.275 kg of gold leaf of the highest standard. The cupola was gilded

by the masters V. S. Demidov, V. P. Kasatkin, V. N. Ivanov and others.

Built in the classical style, the Main Lavra Bell Tower was one of the most grandiose structures of that time in Russia. Most of all, Schädel focused his attention on the architectural and decorative finishing of the bell tower and he skilfully used the local national traditions. Being an experienced specialist on volumed structural clay products burning, he used quite a number of structural ceramic blocks, with a height of 1.6 metres each. These blocks were used in the masonry of the cornices, in tie rods and in other complicated architectural details. Every block is composed of separated pieces.

One can not help admiring the plasticity and volumes of Corinthian capitals of the fourth tier. Of great interest are the third tier's capitals. The ornamental inserts of the fourth tier were made by the architect not without the influence of local traditions. The inserts differ each other in their originality and peculiarity according to their compositional idea, which includes the Ukrainian folk decorative design. The ceramic medallions of the attic are beautiful and styled in a form of a acantus leaves which do not resemble each other, but they are common in their artistic interpretation. When the construction began, Schädel proposed to embody the architectural details of the bell tower, especially capitals, in stone. But the Lavra's authorities did not provide the construction workers with the stone materials needed and the architect was obliged to use clay ones. Clay as a building material was widely introduced in practice all over the Ukraine and Kiev as a material for architectural details.

The construction of such grandiose structure, which was the Main Bell Tower of Kiev-Pechersk Lavra, required enormous efforts. The aim of the monastery was to use the cheapest means, but this made their work extremely difficult. Their salary was a real farthing, which was hardly enough for

minimum subsistence. The number of bricklayers used during the all year round was varied from 12 to 48 hands. They were on the whole Ukrainian masters, inhabitants of the borough of Pecherskoë and so monastic subordinates sometimes in whole family staff. Their natural talent and vast experience enriched the ideas of the architect and introduced folk elements in some architectural details of the structure. Among them the most famous were masters Stepan Kovnir, Nikifor Gorokh, Joseph Rubashevsky, Ivan Tkach, Gabriel Sharovar and others.

As a rule, the monasteries paid great attention to the bells. Originally there were nine bells in the belfry, plus one bell of the chiming clock. Their total weight was 2,460 poods (1 pood is 36.111 pounds). The biggest bell weighed 1000 poods. The treaty to manufacture it was concluded with the "artillery-and-bell master-caster" Ivan Motorin on March 1, 1732. The bell was cast in the Lavra Gostinyi Dvor*.

The chiming clock bell, weighed 150 poods and it was cast by the master Andrei Malarov in 1743, in Tula.

In due course, many bells were recast. In 1886 their number totalled eleven. In 1898 a new one weighing 1636 poods was added. This bell was cast in Moscow arrived in Kiev by rail.

To install it a special scaffolding equipment was used in the belfry. And to reach the free entrance of the bell between columns, the walls and columns of the third tier were partly disassembled. At the same time, the oak beams used to suspend bells were substituted for metallic double-T ones, which were designed by the architect Nicolaev. The total weight of bells was nearly 5000 poods.

In 1901, 14 more small bells were mounted to create a special chime called "Lavra chime".

Nowadays there are only four bells to see in the

---

* Enclosed territory with shops for foreign guests to stay and trade.

Bell Tower. Three of them was placed on the third tier and one of the chiming clock on the tier.

The bell called "Balik" stands on the platform. It was cast in 1613 and recast again in 1719 by the master Alexei Zvonik. Its weight is 230 poods and the height - 1.5 metre, diameter - 2.7 metres. The surface of the bell is decorated with an ornament. Besides the design of the Uspensky Cathedral was placed on it as well as the text, which was written in the old church Slavonic ligature.

Another bell, called "Copa" was suspended on the beam. It was cast in 1733 and recast in 1825 by the master Alexei Ilarionov in Kiev. The surface of the bell is decorated with an original ornament which has some elements of Ukrainian design. Its weight is 343 poods and 12 pounds.

Here on the platform, the third bell called "Voznesensky" can be found. Its height is 1.5 metre, its diameter - 1.6 metre. There is a text written in the old church Slavonic language inscribed on the bell. The text says that this bell was cast on November 5, 1758 and weighs 70 poods. It was damaged and recast on August 1, 1849 by the master Leontiy Starikov. Its weight is 199 poods 10 pounds. There is a design of leaves under the text.

Every quarter of an hour a melodious sound is heard from the belfry and every hour the uniform chimes can be heard from the chiming clock. The first striking clock was established in 1744 and it was made by the master watch-maker Pavel Chernyavsky in November 1758. But this clock was replaced by a new one made by the master Adam Levinsky. It had lengthwise of "three archins (1 archin is 0.778 yard), height - two archins, widthwise - one and half archin with a compass indicating to all four sides".* This clock worked until 1788. In the

---

* Centr. State Hist. Arch. of the Ukrainian SSR, fund No. 128, inventory 1 (gen.), file No. 27, p. I, 1731-1759, sh. 90.

same year a new chiming clock was installed. In 1903 it was replaced by the clock made according to the instructions of the Lavra's authorities by Moscovite master watch-maker Andrei Enodih. This clock was installed into the isolated chamber on the specially made platform designed by the architect E. F. Ermakov and it was situated under the cupola of the fourth tier.

The clock works nowadays. Its mechanism operates in the same way as a pendulum clock. It has no external dial. The time is shown by the stroke of three poods hammer to clock bell and by the ding-dong sounds made by eight bells every quarter of an hour.

During the Great Patriotic War of 1941–1945 the clock was damaged. After it was repaired in October 1947 and was in full working order again.

The bell tower has been repaired many times over the course of more than 200 years period. It has suffered from great damage throughout the period of the occupation of Kiev by German-fascist invaders. The restoration and repair works were carried out in 1956–1961 and they were highly complicated (the authors of the restoration's plan are the architects M. M. Govdenko and N. V. Kholostenko). The interior of the bell tower was badly damaged and was reconstructed all over again, because all wooden constructions and staircases had been burned, while the cornices of tiers and columns were destroyed and ceramic ornament broken.

The significance of the aforementioned architectural monument of XVIII century lies in the fact that it brightly personifies the traditions of our native architecture. It expresses the gifted nature of our ancestors and shows what a priceless heritage they left us.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Болховитинов Е. Описание Киево-Печерской лавры.— Киев: Тип. Киево-Печерской лавры, 1831.—365 с.
- Гр а б а р ь И. Э. История русского искусства.— М.: Изд. И. Кнебеля, 1915, т. 4, вып. 23.—104 с.
- Гр а б а р ь И. Э. История архитектуры.— М.: Изд. И. Кнебеля, 1915, т. 3.—583 с.
- З а к р е в с к и й Н. Описание Киева.— Киев: Тип. В. Грачева и компании, 1868.—928 с.
- И г н а т к и н И. В. Реставрация памятников архитектуры Киево-Печерской лавры.— В кн.: Архитектура и строительство городов УССР.— Киев: Изд-во АА УССР, 1949, с. 60—65.
- К и л е с с о С. К. Киево-Печерская лавра: Памятники архитектуры и искусства.— М: Искусство, 1975.—142 с.
- К р и ц ь к и й Б. О. Архитектурно-будівельна діяльність Степана Ковнира.— У кн.: Питання історії та будівельної техніки України.— К.: Держбудвидав УРСР, 1959, с. 95—137.
- Л о г в и н Г. Н. Киево-Печерская лавра.— М.: Искусство, 1955.—37 с.
- Ц а п е н н о М. П. Архитектура Левобережной Украины XVII—XVIII вв.— М.: Стройиздат, 1967.—228 с.
- Щ е р б и н а В. І. Головні будівлі Печерської лаври.— У кн.: Нові студії з історії Києва.— К.: Друк. Укр. АН, 1926.—166 с.
- Э р н с т Ф. Збірник секції мистецтва.— К.: Держ. вид-во, 1921, № 1.—168 с.

Любовь Павловна Корж
ЛАВРСНАЯ КОЛОКОЛЬНЯ

(На українском, русском и английском языках)

Київ, «Будівельник»

Переклад українською мовою М. В. Кришеня,
переклад англійською мовою О. А. Дроздовського
ілюстрації В. С. Жидченка

Редактор Е. О. Полторацька
Обкладинка Я. М. Яковенка
Художній редактор М. С. Величко
Технічні редактори Г. Д. Новик, К. Є. Ставрова
Коректор Т. С. Алексютович

Информ. бланк № 1786

Здано до набору 20.07.82. Підп. до друку 27.01.83. Формат 70 × 90¹/₃₂.
Папір тивдручний. Гарн. акцидент-гротеск. Друк глиб. Ум. друк. арк. 1,46 + 0,59
(вкладинка). Ум. фарб.-відб. 4,12. Обл.-вид. арк. 2,32. Тираж 52 000 пр.
Вид. № 102. Зам. № 2-2247. Ціна 20 к.

Видавництво «Будівельник». 252053, Київ-53, Обсерваторна, 25.

Головне підприємство республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига». 252057, Київ-57, Довженка, 3.

20 к.

**Лаврська дзвіниця
Лаврская колокольня
Lavra Bell Tower**

